

secretaris en een particulier secretaresse.' Het was een publiek afscheid van van 't Sant dat haar, zo veronderstellen wij, bijzonder zwaar gevallen is.

Na de bevrijding bleef van 't Sant geruime tijd in Engeland wonen. Zozeer waren velen er van overtuigd dat hij verraad gepleegd had en o.m. de slachtoffers van het *Englandspiel* op zijn geweten had, dat er reden was om aan te nemen dat er, vertoonde hij zich weer in Nederland, in de verwarde naoorlogse omstandigheden aanslagen op hem zouden worden gepleegd. Na zijn terugkeer bleef hij werkzaam in de onmiddellijke omgeving van de koninklijke familie. In '63 werd hem als raadadviseur van het koninklijk huis eervol ontslag verleend, bij welke gelegenheid in de pers herinnerd werd aan het negatieve oordeel dat de Enquêtecommissie dertien jaar eerder over hem geveld had. Hij overleed in '66, Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw en (hoger nog) Grootofficier in de Huisorde van Oranje. De crematie vond in alle stilte plaats.

★

Over datgene wat de Centrale Inlichtingendienst onder van 't Sants leiding op het gebied van de geheime verbindingen verricht heeft, moeten wij nog schrijven, zo ook over de voortzetting van het geheime werk tot en met het functioneren van het Bureau Inlichtingen en het Bureau Bijzondere Opdrachten. Alle Nederlandse geheime diensten hebben, gelijk reeds in dit hoofdstuk uiteengezet, nauw samengewerkt met *MI-6* en *SOE* – met *MI-6* op spionagegebied, met *SOE* op het gebied van de sabotage en de vorming van een 'ondergronds leger'. Wenselijk lijkt ons dan dat wij eerst in het algemeen weergeven wat de Engelsen deden: hoe de geheime agenten opgeleid en uitgerust werden en hoe met hen, nadat zij gedropt waren, contact werd onderhouden. Welke voorzorgsmaatregelen met het oog op dat contact genomen waren (wij denken o.m. aan de z.g. *security-checks*), zullen wij nu nog niet uiteenzetten: de beste plaats voor dat aspect van het geheime werk is het volgende hoofdstuk: '*Englandspiel*'.

Opleiding en uitrusting der geheime agenten

Personen die geschikt leken om als geheim agent uitgezonden te worden, werden op allerlei wijzen door de in Londen gevestigde geheime diensten gerecruteerd. Engelandvaarders kwamen, zoals reeds vermeld, eerst in de